

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію

Грищенко Наталії Михайлівни «Кримінальна відповідальність за протиправне заволодіння майном підприємства, установи, організації», подану на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук зі спеціальності 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право

Актуальність теми дисертаційного дослідження. Забезпечення належного захисту вільної ринкової економіки є ключовою функцією нашої держави. Її успішна реалізація набуває особливого значення саме сьогодні – за умов трансформації суспільних відносин у сфері охорони юридичних осіб від протиправних посягань, що має на меті унеможливлення захоплень підприємств, установ і організацій, установлення незаконного контролю над ними тощо. Сказане повною мірою стосується й пошуку нових правових орієнтирів з реалізації заходів, які повинні вживатись для забезпечення безпеки юридичних осіб від протиправного захоплення з урахуванням сучасних викликів і загроз.

За цих умов удосконалення механізму реалізації кримінальної відповідальності за посягання на суспільні відносини у сфері господарської діяльності загалом та зокрема правомірну господарську діяльність підприємств, установ, організацій, а також корпоративні права фізичних / юридичних осіб залишається одним з основних напрямів розвитку вітчизняного законодавства, належне застосування норм якого відіграватиме вагому роль у протидії та запобіганні правопорушенням у зазначеній сфері.

Актуальність теми, якій присвячено дисертацію, зумовлена належністю низки кримінально-правових проблем відповідальності за протиправне заволодіння майном підприємства, установи, організації до числа дискусійних, необхідністю детального вивчення проблемних питань правозастосовної практики і подальшого розроблення рекомендацій щодо її

вдосконалення, потребою з'ясування того, яким чином відповідна заборона узгоджується з іншими нормами кримінального законодавства України, а також із досвідом зарубіжного законодавця, чи сконструйована вона без порушень вимог законодавчої техніки тощо.

Сучасні тенденції розвитку Української держави демонструють, що використання ресурсів кримінального права для захисту суспільних відносин, пов'язаних із забезпеченням охорони юридичних осіб від протиправного заволодіння їхнім майном, треба визнати конче необхідним, а відповідно, тему дисертації Н.М. Грищенко – справді, **актуальною**. Її значущість істотно посилюється у зв'язку з тим, що КК України у частині регламентації відповідальності за злочин, передбачений ст. 206-2, сподівання здебільшого не виправдав і певну частину проблем юридичної оцінки зазначеного діяння так і не вирішив (фактична відсутність сформованої практики застосування відповідної кримінально-правової норми є яскравим свідченням сказаному).

Достовірність та обґрунтованість переважної більшості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, забезпечується широтою і різноманітністю опрацьованої джерельної бази, критичним аналізом матеріалів правозастосовної практики (вивчено 14 обвинувальних вироків за ст. 206-2 КК України та суміжних злочинах проти власності), веденням коректної полеміки, вдалою і продуманою логікою викладення матеріалу, яка дозволила авторці виконати поставлені перед собою завдання (с. 19). Так, спочатку Н.М. Грищенко розглядає історико-правовий розвиток норм про протиправне заволодіння майном підприємства, установи, організації та вивчає соціальну обумовленість встановлення кримінальної відповідальності за це діяння (розділ 1). Розділ 2, що присвячений аналізу підстави кримінальної відповідальності за протиправне заволодіння майном підприємства, установи, організації, є класичною для робіт з особливої частини кримінального права структурною частиною, відобразивши яку дисертантка не лише заклала належні підвалини для

висвітлення питання про особливості правової оцінки відповідного злочину, а й продемонструвала добрі знання теоретичних проблем загальної частини кримінального права. Насамкінець у розділі 3 здобувачка вивчає кваліфікуючі та особливо кваліфікуючі ознаки протиправного заволодіння майном підприємства, установи, організації та аналізує покарання за його вчинення. Таким чином, структурні частини роботи (за певними винятками) внутрішньо пов'язані між собою, а висновки закономірно підсумовують попередній матеріал з питань, висвітлених у кожному з розділів дисертації.

При написанні роботи Н.М. Грищенко опрацювала належну (усього 222 джерела) кількість кримінально-правової літератури й літератури з інших галузей знань, статистичну інформацію, здійснила аналіз низки нормативно-правових актів, звернулась до досвіду зарубіжного законодавця, опитала співробітників правоохоронних органів з питань кримінальної відповідальності за протиправне заволодіння майном підприємства, установи, організації.

Об'єкт і предмет дослідження як категорії наукового процесу відповідно до встановлених вимог визначені коректно (с. 19 – 20), співвідносячись між собою як загальне і часткове.

Здобувачка вміє логічно викладати та аналізувати теоретичний, практичний і законодавчий матеріал, формулювати виважені та узагальнені висновки, застосовувати різноманітні методи наукового пізнання. Характерною особливістю розглядової дисертації є її полемічність. Наводячи й аналізуючи погляди науковців з тих чи інших проблемних питань, авторка вступає в дискусію, висловлює й аргументує власну позицію, обґрунтовує її, посиляючись на положення законодавства і кримінально-правової доктрини і з повагою ставлячись до підходів, правильність яких ставиться під сумнів.

Наукова новизна розглядової дисертації полягає в тому, що у виконаному монографічному дослідженні отримані нові, а так само істотно поглиблені наявні знання про актуальні проблеми кримінальної

відповідальності за протиправне заволодіння майном підприємства, установи, організації.

Положення, які висуваються на захист (с. 21 – 22), вдало структуровані дисертантом відповідно до встановлених вимог, є новими або містять значну частку новизни.

Працюючи над дисертацією, авторка змогла забезпечити оптимальне співвідношення висвітлення фундаментальних кримінально-правових проблем (криміналізація суспільно небезпечних діянь, об'єкт складу злочину в кримінальному праві, ознаки об'єктивної сторони складу злочину, службова особа як спеціальний суб'єкт злочину, кримінально-правове розуміння вини, кримінально-правова санкція тощо), а так само прикладних питань тлумачення, застосування та вдосконалення ст. 206-2 КК України.

Вважаю, що є добре продуманими й аргументованими, а тому заслуговують на підтримку міркування здобувача про:

визначення поняття рейдерства у його широкому розумінні (с. 26);

історичний розвиток кримінально-правових норм, пов'язаних з відповідальністю за протиправне заволодіння майна підприємства, установи, організації (с. 27 – 32);

особливості розвитку законодавства окремих зарубіжних країн щодо кримінально-правової заборони протиправного заволодіння майном підприємства, установи, організації (с. 33 – 39);

суспільну небезпечність протиправного заволодіння майном підприємства, установи, організації як підставу криміналізації (с. 44 – 45);

загальні правила виявлення фактів протиправного заволодіння майном підприємства, установи, організації (с. 55 – 58);

співвідношення позитивних і негативних наслідків криміналізації протиправного заволодіння майном підприємства, установи, організації, яке свідчить про те, що позитивні соціальні результати застосування ст. 206-2 КК України істотно перевищують неминучі негативні наслідки (с. 59);

предмет злочину, передбаченого ст. 206-2 КК України (с. 73 – 79);

систему обставин (завуальовані форми заволодіння майном), що характеризують об'єктивну сторону злочину, передбаченого ст. 206-2 КК України (с. 97 – 107);

ознаки суб'єкта злочину, передбаченого ст. 206-2 КК України (с. 108 – 123);

форму і зміст вини як обов'язкової ознаки суб'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 206-2 КК України (с. 126 – 128);

розуміння повторності вчинення протиправного заволодіння майном підприємства, установи, організації (с. 140 – 143);

характеристику протиправного заволодіння майном підприємства, установи, організації, поєднане з насильством, що не є небезпечним для життя і здоров'я (с. 149 – 155);

покарання за протиправне заволодіння майном підприємства, установи, організації (с. 169 – 180);

доцільність віднесення протиправного заволодіння майном підприємства, установи, організації, вчиненого службовою особою з використанням службового становища, до числа корупційних злочинів (с. 185).

У роботі наводиться і чимало інших, співзвучних мені положень і міркувань.

Практичне значення одержаних результатів у правотворчій, правозастосовній, науково-дослідницькій сферах діяльності, а також навчальному процесі достатньою мірою висвітлене в дисертації (с. 22 – 23) і сумнівів не викликає.

Найбільш істотне значення здобутих результатів полягає в можливості їхнього використання для вдосконалення кримінального законодавства України і практики його застосування. У висновках дисертації, які закономірно підсумовують проведене дослідження, дисертантка формулює конкретні зміни до КК України (с. 194 – 199), які чинну редакцію розглядової у роботі кримінально-правової норми загалом змінюють на краще.

Разом з тим, як будь-яка по-справжньому творча праця, дисертаційне дослідження Н.М. Грищенко не позбавлене **окремих вад і дискусійних положень**. Тому загальна позитивна оцінка дисертації не виключає деяких зауважень і побажань, які здебільшого мають рекомендаційний характер і, сподіваюсь, будуть використані авторкою у подальших наукових дослідженнях.

1. Перше, що впадає у вічі в будь-якій науковій роботі, – це її зміст, структурні елементи якого в сукупності дозволяють говорити про комплексність розв'язання певної проблеми. Структура розгляданої роботи загалом є традиційною для досліджень з [особливої частини] кримінального права. Щоправда, стосовно деяких її складових (а так само відсутності інших) можна висловити певні заперечення.

Насамперед (у розділі 1) здобувачці треба було зупинитись на вивченні рейдерства (протиправне заволодіння майном підприємства, установи, організації вочевидь є лише одним з його проявів) з позиції розуміння цього феномену в загально-правовому та економічному (міждисциплінарному) контекстах. Чому це важливо? Розгляд відносин у сфері державного захисту юридичних осіб від протиправного заволодіння їхнім майном, що складають самостійний предмет правового регулювання та об'єкт кримінально-правової охорони, дозволив б на належному рівні встановити суть (особливості, унікальність) досліджуваного в роботі акту поведінки з подальшим визначенням доцільності та ефективних способів кримінально-правового реагування на його прояви, а так само методологічно правильно окреслити вектор історико-правового дослідження відповідного питання і здійснити порівняння вітчизняних правових норм із зарубіжними аналогами.

Значущим як з теоретичної, так і передусім практичної точок зору є питання, яке також не знайшло свого самостійного висвітлення в дисертації, про відмежування рейдерства від правомірної поведінки, що полягає в набутті майна підприємства, установи, організації на законних підставах, з визначенням відповідних критеріїв.

Не можу визнати вдалим принцип побудови розділу 3, оскільки у ньому об'єднані питання, які мають різновекторні дослідницькі спрямування. До того ж виходить так, що за назвою та змістом підрозділу 3.2 кримінальна відповідальність помилково зводиться лише до покарання (формально відбувається їхнє ототожнення).

Назви розділів 1 і 2 сформульовані дещо не зовсім коректно. Так, у розділі 1 повинно йтися не про соціальну обумовленість кримінальної відповідальності, а про соціальну обумовленість її встановлення. Щодо розділу 2, то видається помилковим використовувати у його назві зворот «кримінально-правовий аналіз кримінальної відповідальності за...», оскільки у цьому розділі аналізується не кримінальна відповідальність, а її підстава.

2. Кримінально-правова наука немислима без новизни. Як відомо, новизна – один із основних критеріїв оцінювання проведеного дослідження; основний результат творчого процесу; властивість і самостійна цінність нововведення.

Так, у розгляданій роботі рубрика «уперше» наукової новизни видається не виправдано звуженою та як слід не відображає тих здобутків, яких достатньо містить дисертація. Зверну також увагу, що при визначенні новизни потрібно уникати абстрактно-описових формулювань, як це зроблено в п. 2 зазначеної рубрики, де написано: «виділено чотири етапи розвитку...». Не варто вдаватися до викладу наукового положення у виді анотації, коли просто констатують, що в дисертації щось зроблено, а суті і новизни положення із написаного виявити складно. Так, у першому пункті наукової новизни (рубрика «уперше») треба було б, зокрема, підкреслити, яким чином узагальнення історичного досвіду сприяє вирішенню сучасних завдань, пов'язаних із удосконаленням відповідної кримінально-правової норми. Виходить так, що головна складова мети дисертації, а це – розроблення рекомендацій з удосконалення кримінального законодавства, – залишається не відбитою у науковій новизні.

3. Досліджуючи підходи законодавців держав – членів СНД щодо встановлення кримінальної відповідальності за рейдерство, дисертантка пише, що кримінально-правову норму з назвою «Рейдерство» містить лише КК Республіки Казахстан. При цьому вона пояснює, що законодавець Казахстану, як і законодавець України, при встановленні відповідальності за рейдерство, використав у відповідній нормі описову диспозицію. Проте перелік можливих діянь, за які ст. 249 КК Республіки Казахстан передбачає відповідальність, значно ширший, ніж у відповідній нормі КК України (с. 34).

На мій погляд, на досвіді Казахстану варто було б зупинитись більш докладно. По-перше, саме через те, що наявність самостійної підстави кримінальної відповідальності за рейдерство не є поширеним явищем. А, по-друге, спосіб викладення відповідної норми, характер законодавчого описання проявів (способів вчинення) рейдерства свідчить про необхідність проведення аналізу зазначеної заборони з тим, щоб більш докладно визначити вади і переваги застосованого в Республіці Казахстан підходу (установленої у висновках до розділу 1 надмірності деталізації зазначеного діяння замало).

Крім цього, не є виправданим те, що поза увагою дисертантки залишився досвід Киргизької Республіки, яка так само належить до пострадянських держав, вивченню яких (з-поміж іншого) присвячений підрозділ 1.1. Видається помилковим вважати, що серед пострадянських держав кримінально-правову норму про рейдерство (або з назвою «Рейдерство») містить лише КК Республіки Казахстан, а також є сумнівною теза про те, що «кримінальне законодавство інших держав – членів СНД не містить окремих норм, які б встановлювали відповідальність за рейдерство, або пов'язані з ним діяння». Адже аналогічний підхід застосований у Киргизькій Республіці, КК¹ якої передбачає відповідальність за рейдерство у ст. 219.

¹ Ухвалений 22 грудня 2016 року. Див.: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/111527>

4. За підсумками вивчення питання про соціальну обумовленість встановлення кримінальної відповідальності за протиправне заволодіння майном підприємств, установ, організацій (підрозділ 1.2) Наталія Михайлівна стверджує, що «криміналізація діяння, передбаченого ст. 206-2 КК України, є доцільною, оскільки дає можливість виокремити кримінально-правові відносини у сфері протиправного заволодіння майном підприємств, установ та визначає конкретний перелік «рейдерських» діянь, тим самим запобігає їх кваліфікації за іншими складами злочинів» (с. 54, 59 – 60).

На жаль, вимушений констатувати, що цьому твердженню не передувало формування бажаної системи аргументів (ураховуючи наявну в правовій літературі палітру думок) щодо доцільності виокремлення самостійної підстави кримінальної відповідальності за протиправне заволодіння майном підприємства, установи, організації (наводяться лише різні позиції юристів з цього приводу, а помилковість деяких з них по суті не спростовується). Крім цього, зроблений за підсумками такої аргументації висновок міг би збагатити наукову новизну дисертації, у положення якої варто було б чітко визначити, обґрунтованим чи необґрунтованим є рішення законодавця про доповнення КК України ст. 206-2. До речі, беззастережно говорити про криміналізацію зазначеного діяння у цьому сенсі не зовсім доречно, адже відповідальність за діяння, описані в ст. 206-2 КК України до її появи згідно із Законом України від 10 жовтня 2013 року, могла наставати на інших підставах, визначених КК України (передусім маються на увазі ст.ст. 190, 191, 357, 358)².

5. Щодо вдосконаленої статті КК України про рейдерство, редакція якої викладена в п. 16 висновків до роботи, хотілося б висловити такі міркування.

По-перше. Здобувачка резонно зазначає, що, «оскільки у нормативно-правових актах, юридичній літературі більш вживаним є поняття «юридична особа», яке також є загальним по відношенню до понять «підприємство» та

² Як слушно підкреслюється на с. 42 дисертації, «до внесення у КК України 2001 р. ст. 206-2 протиправне заволодіння майном підприємств, установ, організацій кваліфікувалося за окремими статтями КК України».

«установа», з метою уніфікації кримінального та іншого законодавства України та унеможливлення неоднозначного тлумачення кримінального закону, при криміналізації досліджуваного діяння предметом цього злочину доцільно визнати «майно юридичної особи» (с. 75). Разом з тим пропонується редакція нової статті КК України про рейдерство чомусь знов містить вказівку на підприємства, установи та організації.

По-друге, у літературі небезпідставно висловлюється ідея про необхідність виключення слів «у тому числі» з диспозиції ч. 1 ст. 206-2 КК України. О.О. Дудоров з цього приводу надає такі пояснення. Використане у ч. 1 ст. 206-2 застереження «у тому числі частки, акції, паї засновників, учасників, акціонерів чи членів» із погляду регулятивного законодавства, яке закріплює відокремленість майна юридичної особи, є некоректним, адже з цього застереження випливає, що частки власників (засновників) юридичної особи є її власністю. Насправді майном юридичної особи є не частки (у тому числі акції або паї) її власників (засновників), а те майно, яке вони передали у статутний фонд юридичної особи під час її утворення (кошти, будівлі, споруди, техніка, обладнання, нематеріальні активи тощо). Причому після цієї передачі відповідне майно стає власністю юридичної особи; особи ж, які брали участь у формуванні її статутного фонду, вважаються власниками не переданого ними майна, а майна всієї юридичної особи з урахуванням співвідношення, існуючого між внесками засновників на момент утворення юридичної особи. Це співвідношення відображається у частках (у тому числі акціях або паях), які, своєю чергою, є специфічним різновидом майна – корпоративними правами. Тому, наприклад, у випадку продажу своїх акцій власник втрачає корпоративні права, однак майно підприємства залишається незмінним (у цьому разі йдеться про зміну складу учасників юридичної особи)³. На жаль, Наталія Михайлівна не звертає увагу на зазначену проблему, не аналізує пропонувані способи її розв'язання. Тож, під час

³ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. 11-те вид., переробл. та допов. Київ: ВД «Дакор», 2019. С. 684 – 685.

захисту дисертації її позиція з порушеного питання потребує пояснення, ураховуючи, що в редакції розробленої нею ст. 190-1 КК України слова «у тому числі» зберігаються.

По-третє, авторка робить висновок, що оскільки протиправне заволодіння майном підприємства, установи, організації вчиняється з корисливим мотивом, його доцільно визначити у диспозиції ст. 206-2 КК України як обов'язкову ознаку цього злочину. Складно погодитись з такою думкою, оскільки відповідні зміни не виправдано обмежать сферу застосування ст. 206-2 КК України. Перекоаний, що як *de lege lata* так і *de lege ferenda* мотиви вчинення розгляданого злочину можуть бути різними і на його кваліфікацію впливати не повинні.

Вивчення дисертації показує, що і сама дисертантка дещо плутається з підходами до відповідного питання. Так, на с. 68 вона зазначає, що «... заволодіння майном підприємства, установи, організації не може вчинятись без мотиву незаконного збагачення, а тому *корисливий мотив слід визнати обов'язковим для цього складу злочину*» (якщо ця ознака вже є обов'язковою, то чим тоді зумовлюються відповідні зміни?). Далі, надаючи визначення злочину, передбаченому ст. 206-2 КК України, вона продовжує цю думку і пише про «незаконне, вчинене з *корисливих мотивів*, безоплатне заволодіння майном підприємства, установи, організації для обернення цього майна у свою фактичну власність» (с. 87). Уже характеризуючи суб'єктивну сторону досліджуваного складу злочину можна знайти твердження про те, що «хоч корисливий мотив прямо не визначений у ст. 206-2 КК України як обов'язкова ознака суб'єктивної сторони цього складу злочину, *відсутність чи наявність цього мотиву в деяких учасників злочинної діяльності не впливає на рішення питання про притягнення їх до кримінальної відповідальності*» (с. 132 – 133).

6. Наталія Михайлівна зазначає, що особи, які не виконують об'єктивну сторону протиправного заволодіння майном підприємства, установи, організації, але умисно йому сприяють шляхом дії або бездіяльності, повинні

підлягати відповідальності за це діяння як пособники (ч. 5 ст. 27 КК України).

Видається, що у цьому твердженні має місце певна неточність, яка потребує усунення через уточнення, що йдеться не про будь-яке сприяння, а про сприяння, форми якого визначені у ч. 5 ст. 27 КК України. З цього випливає проблема (яку здобувачка залишає поза розглядом) щодо правової оцінки сприяння вчиненню досліджуваного злочину, яке здійснюється у спосіб, не передбачений ч. 5 ст. 27 КК України. Скажімо, як мають кваліфікуватись дії особи, яка внесла до офіційних документів завідомо неправдиві відомості для подальшого їхнього використання під час протиправного заволодіння майном підприємства?

Зроблені зауваження і побажання стосуються дискусійних питань, не впливають на належний науковий рівень дисертації, не піддають сумніву основні наукові результати, отримані здобувачкою.

Положення, висновки і рекомендації, сформульовані у дисертації, повно викладено в 10 наукових працях, з яких: 4 – це статті, опубліковані в наукових виданнях України, визнаних фаховими з юридичних наук; 1 – стаття опублікована в науковому виданні іноземної держави; 5 – тези доповідей і повідомлень на науково-практичних заходах.

Автореферат дисертації відображає зміст основних положень дисертації.

Отже, за актуальністю, ступенем новизни, обґрунтованістю і достовірністю, науковою і практичною значущістю отриманих результатів, повнотою їхнього викладення в опублікованих дисертанткою наукових працях, а також за оформленням дисертація відповідає вимогам, які встановлені в п. 9 і п. 11 Порядку присудження наукових ступенів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567 із змінами.

З огляду на викладене, вважаю, що дисертація Н.М. Грищенко «Кримінальна відповідальність за протиправне заволодіння майном підприємства, установи, організації» є завершеною кваліфікаційною працею,

у якій отримано нові науково обґрунтовані результати, що в сукупності розв'язують конкретне наукове завдання, яке має істотне значення для кримінального права, а саме на підставі всебічного і глибокого аналізу складу злочину, передбаченого ст. 206-2 КК України, вираженого врахування здобутків кримінально-правової доктрини і матеріалів правозастосовної практики розроблено теоретичні засади кримінальної відповідальності за протиправне заволодіння майном підприємства, установи, організації, а також висунуті конструктивні пропозиції щодо вдосконалення законодавства України.

Автор дисертації – Грищенко Наталія Михайлівна – на основі публічного захисту заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право.

Офіційний опонент:
завідувач кафедри
кримінально-правових дисциплін
Луганського державного університету
внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка
доктор юридичних наук
професор

Є.О. Письменський

Підпис Є.О. Письменського, відповідчую
Перший проректор

проф. М.В. Карчевський